

KRZYSZTOF KWAŚNIEWSKI

BROGI JAKO ELEMENT ZAGRODY CHŁOPSKIEJ W POLSCE

na podstawie badań etnograficznych w 1955 roku

Spiczaste dachy, zawieszane między czterema słupami, stanowią charakterystyczny element krajobrazu wiejskiego wielu okolic Polski. To prymitywne, tradycyjne urządzenie, służące przede wszystkim do przechowywania zboża, słomy, siana, jest tak tanie i praktyczne, że nie tylko nie zanika, ale utrzymuje się i rozpowszechnia do dziś — zwłaszcza w pierwszych stadiach zagospodarowywania się, np. na Ziemiach Zachodnich, lub w małych, półrolniczych gospodarstwach.

Jeżeli chodzi o przechowywanie niewymłóconego zboża, Polska stanowi w Europie obszar przejściowy. Wyróżniają się tu strefy odpowiadające różnicom klimatycznym: północna, w której zebrane z pola zboże wymaga dodatkowego dosuszania w ogrzewanej stodołę¹, środkowa, obejmująca w zasadzie całą Polskę, gdzie głównym budynkiem do przechowywania zboża jest stodoła nieogrzewana, a wreszcie strefa południowa, w której specjalne budynki do przechowywania niewymłóconego zboża prawie że nie występują. Jest jednak rzeczą interesującą, że w strefie południowej nie ma brógów, które ze względu na słabsze zabezpieczenie od wpływów atmosferycznych (brak ścian) mogłyby zajmować właśnie zasięg bardziej południowy niż stodoły. Terenem występowania brógów w Europie jest obecnie Rosja, Białoruś, Ukraina i Polska; poza tymi krajami spotyka się je jeszcze w północnej Rumunii (okręg Baiamare, zwłaszcza rejon Viseu de Sus) oraz bardzo sporadycznie na terenach niemieckich aż po Holandię²; na północy brogi znane

¹ Por. E. Laid, *Über den Ursprung der nordosteuropäischen Riege*, „Folk-liv”, t. 17—18: 1953—1954, s. 17—33.

² Por. K. R h a m m, *Etnographische Beiträge zur germanisch-slavischen Altertumskunde*, t. 2, Braunschweig 1905—1910, cz. 1, s. 354, uw. 1; por. też O. Skalníková, *Národopisná musea w přírodě v Holandsku a v Belgii*, „Československa Etnografie”, nr 2: 1959, s. 203, rycina przedstawiająca bróg wybudowany w 1958 r. w Baenerdal pod Amersfoortem w Holandii; bróg ma dach dwuspadowy, nieruchomy.

są również na Litwie, Łotwie i w Estonii, a na południu występują czasami w Słowacji, Słowenii i zachodniej Chorwacji (jako zjawisko nowe) oraz w północnych Węgrzech³.

W tym stanie rzeczy etnograficzny opis i typologia brogów w Polsce mogą rzucić pewne światło na genezę niektórych elementów zagrody chłopskiej w Polsce. To właśnie jest celem tego opracowania.

Rys. 1. Bróg o dachu czterospadowym, piramidalnym, ruchomym, zaopatrzony w platformę napalową. Łęki Strzyżowskie, pow. Krosno

Fot. K. Kwaśniewski

³ K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian*, t. 1, Kraków 1929, s. 232.

K. Moszyński uważa brogi za element pochodzenia zachodniego, który przeniknął na wschód dwoma szlakami, poprzez Litwę i Łotwę w kierunku Leningradu i poprzez Małopolskę na zachodnią Ukrainę⁴. Tezę tę przyjmuje także B. Schier, uważając przejście brogów za pierwszy krok w kierunku przejścia zachodniogermańskiej „Scheunenwirtschaft”⁵, a za urządzenie rodzime dla Słowian uważając tylko otwartą przestrzeń do młócenia — *gumno*⁶. Argumentami tego twierdzenia są przeważnie wnioski z etymologii nazwy *bróg*, które zostaną jeszcze omówione poniżej w związku z przedstawieniem polskich znaczeń tej nazwy i pochodnych. Jeżeli chodzi o dawność urządzenia, to najdawniejszym przekazem źródłowym jest wzmianka z *Lex bajuvariorum* z 1 połowy VIII w. przytoczona przez B. Schiera⁷. Archeologia przyjmuje występowanie brogów już w kulturze prapolskiej⁸, a potwierdzenie występowania brogów znajdujemy w rycinie *Biblia Welisława* z XIII w.⁹, w występowaniu herbu Bróg już na pieczęci z 1343 r., a potem w zapiskach sądowych od 1401 r. pod nazwą Bróg albo Leszczyc¹⁰, wreszcie zaś we wzmiankach u wielu autorów XVI—XVIII w. w Polsce¹¹. Dokładniejszej analizy stosunków brogów do innych urządzeń zagrody chłopskiej nie przeprowadzono na większych obszarach. Tylko dla terenów Podola J. Gajek zwrócił uwagę na typologiczne powiązanie brogu, zwanego tam *oborih*, z ogrodzeniem dla bydła pod gołym niebem, zwanym *obora*¹², oraz na fakt słabego rozpowszechnienia brogów w południowej części Podola, na terenie rozpowszechnienia kosznic¹³.

Opracowanie to oparte zostało wyłącznie na wynikach badań terenowych, przeprowadzonych w 1955 r. w 336 wsiach do celów *Polskiego atlasu etnograficznego*, na podstawie jednolitego kwestionariusza¹⁴. Konsekwencje oparcia się na takim zasobie źródeł są następujące: 1) dane o występowaniu lub o tradycjach występowania omawianego zjawiska stanowią przybliżenie reprezentacyjne; 2) uwzględnione zo-

⁴ Moszyński, l. c.

⁵ B. Schier, *Hauslandschaften und Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa*, Reichenberg 1932, s. 385.

⁶ Schier, op. cit., s. 387.

⁷ Schier, op. cit., s. 386.

⁸ J. Kostrzewski, *Kultura prapolska*, Poznań 1949.

⁹ L. Niederle, *Život starých Slovanů*, t. 1, Praha 1911, s. 806.

¹⁰ Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, t. 1, Warszawa 1958, s. 208.

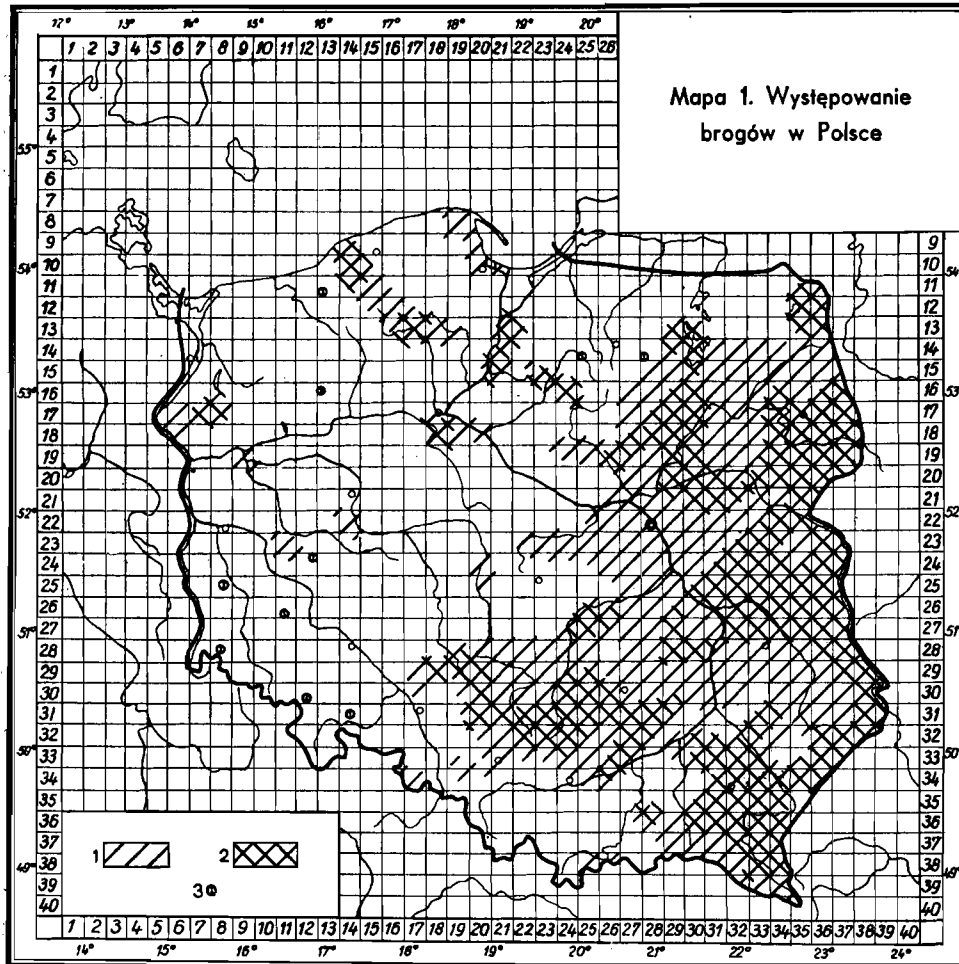
¹¹ S. B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 1, Warszawa 1951, s. 172.

¹² J. Gajek, *Zarys etnograficzny zachodniej części Podola*, Lublin 1947, s. 13.

¹³ Gajek, op. cit., s. 62.

¹⁴ A. Nasz, *Sterty, stogi. Brogi*, [w:] *Polski atlas etnograficzny. Kwestionariusz nr 3*, Wrocław 1955, s. 31—35.

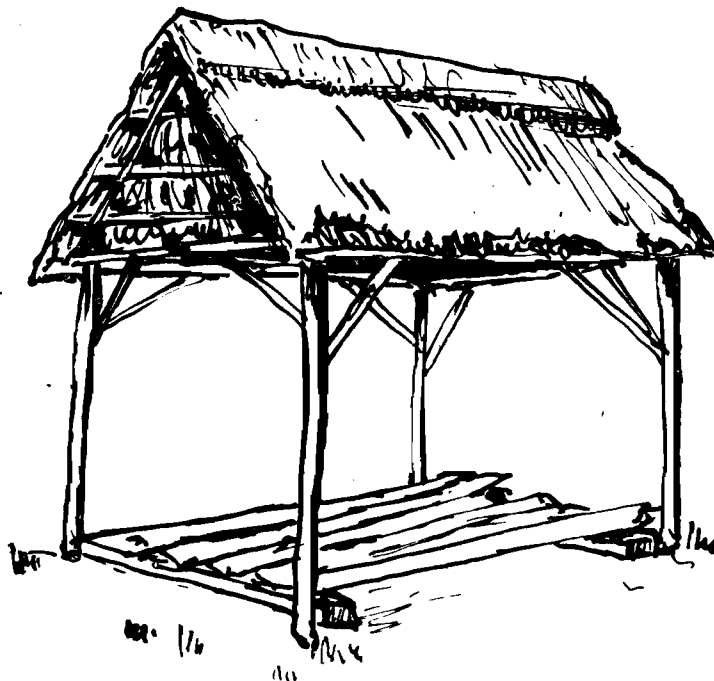
stały tylko dane dotyczące gospodarstw chłopskich, a więc mapy nie dają obrazu występowania brogów spotykanych często przy domkach kolejarzy, droźników, leśników i in., którzy nie prowadzą samodzielnych gospodarstw rolnych i najczęściej nie posiadają własnych zabudowań, a którzy — jak wynika z obserwacji — częściej i na większych obszarach używają brogów niż chłopci; 3) mapy przedstawiają tylko stan z 1955 r., a więc nie uwzględniają danych o występowaniu brogów z opisów w źródłach pisanych i literaturze, pozwalają-

1 — we wsiach badanych nie stwierdzono występowania brogów w chwili badań, ale budowano tam brogi, a nawet w razie potrzeby buduje się je obecnie; 2 — stwierdzono we wsiach badanych występowanie brogów w gospodarstwach chłopskich; 3 — wsie, w których stwierdzono występowanie brogów wybudowanych po 1945 r. przez osadników

zych na twierdzenie, że brogi były znane niegdyś w całej Polsce. Dane o dawnym stanie rzeczy pochodzą tylko ze stwierdzonych w terenie tradycji ustnych.

Autor zdaje sobie sprawę, że przy takim potraktowaniu opracowania szereg reliktowych lub efemerycznych faktów i tradycji uszło uwagi, zwłaszcza wobec dość dużego rozrzutu przebadanych wsi. Do wymienionych powyżej trudności w pełnym ujęciu tematu metodą kartograficzno-porównawczą dodać trzeba także i to, że w niektórych wsiach brogi nie są urządzeniami stałymi. Łatwość, a zarazem nietrwałość ich konstrukcji powoduje, że nieraz bywają one budowane tylko w związku z większym urodzajem zbóż lub traw, a po paru latach niszczeją lub są rozbierane. W zależności od potrzeb zmieniają się też czasem funkcje urządzenia i niektóre elementy jego formy. Jednakże w Polsce, na tle powszechnego urządzenia do przechowywania zboża, siana i słomy, jakim jest stodoła, oraz w zestawieniu z niektórymi danymi o innych prymitywnych sposobach przechowywania tych zbiorów, jak sterty i stogi — wyznaczone, zgeneralizowane zasięgi mogą stanowić

Ryc. 2. Bróg o dachu dwuspadowym, nieruchomym, zaopatrzony w pomost z desek. Dzierżążnia, pow. Tomaszów Lubelski

Rys. K. Kwaśniewski

przesłanki do uchwycenia niektórych kierunków i tendencji rozwojowych w omawianym zakresie.

Przez bróg rozumie się najczęściej dach zawieszony między czterema słupami tak, że można go przesunąć w górę i w dół zależnie od potrzeby pomieszczenia w nim większej lub mniejszej ilości zbiorów¹⁵. Jest to jednak — jak wynika z zestawionych poniżej danych — tylko zasadnicza forma i funkcja brogu.

Od brogu należy odróżnić nie przykryte dachem, ułożone na czas dłuższy, okrągłe lub prostokątne kupy zboża albo słomy, zwane przeważnie stertami, oraz okrągłe, często wysmukłe kupy siana, zwane stogami (terminologia ta nie jest w gwarach polskich jedyna, ale przeważająca, przy czym o nazwie decyduje nie kształt, ale zawartość stert lub stogów).

Zwarty obszar występowania brogów albo tradycji o ich występowaniu w gospodarstwach chłopskich — to Polska wschodnia i środkowa, z wyjątkiem zachodniej części Podkarpacia (mapa 1). Na żywotność urządzenia wskazują dość liczne jego przeniesienia wraz z falą osadniczą po 1945 r. na Ziemię Zachodnie (na 336 wsi przebadanych występowanie lub tradycje o występowaniu brogów stwierdzono w 163 wsiach, w tym w 10 wsiach zwyczaj ich budowania przynieśli osadnicy na Ziemię Zachodnie).

Nazwa bróg i pokrewne występują głównie u Słowian Zachodnich (czeskie *brah*, łużyckie *brožnja*, które oznacza zresztą stodołę pod wspólnym dachem z domem, podczas gdy dach nieruchomy na słupach to *kolnja*¹⁶). Nawiązując do tego faktu wywodzą nazwę bróg od niemieckiego *Berg*¹⁷, a następnie od gockiego *baigan* i staro-górno-niemieckiego *bergan*¹⁸. Na poparcie przytaczano wielkoruską nazwę *šelom*, co wydaje się zapożyczeniem od germańskiego *helm*, staronordyckiego *hjelm*, gockiego *hilms* i staropruskiego *ilmis*¹⁹. Pogląd o niemieckiej pożyczce nazwy bróg przyjmował K. Moszyński²⁰. Polska etymologia stoi na stanowisku prapokrewieństwa gockiego *baigan* i pochodnych z prasłowiańskim **bergti*, stąd **borg*²¹. Stąd też i ukraińska nazwa

¹⁵ Por. też opis w pracy W. Badura, *Husów*, „Lud”, t. 8: 1902, s. 275.

¹⁶ A. Černy, *Zagroda łużycka*, „Wisła”, t. 3: 1889, s. 338—369.

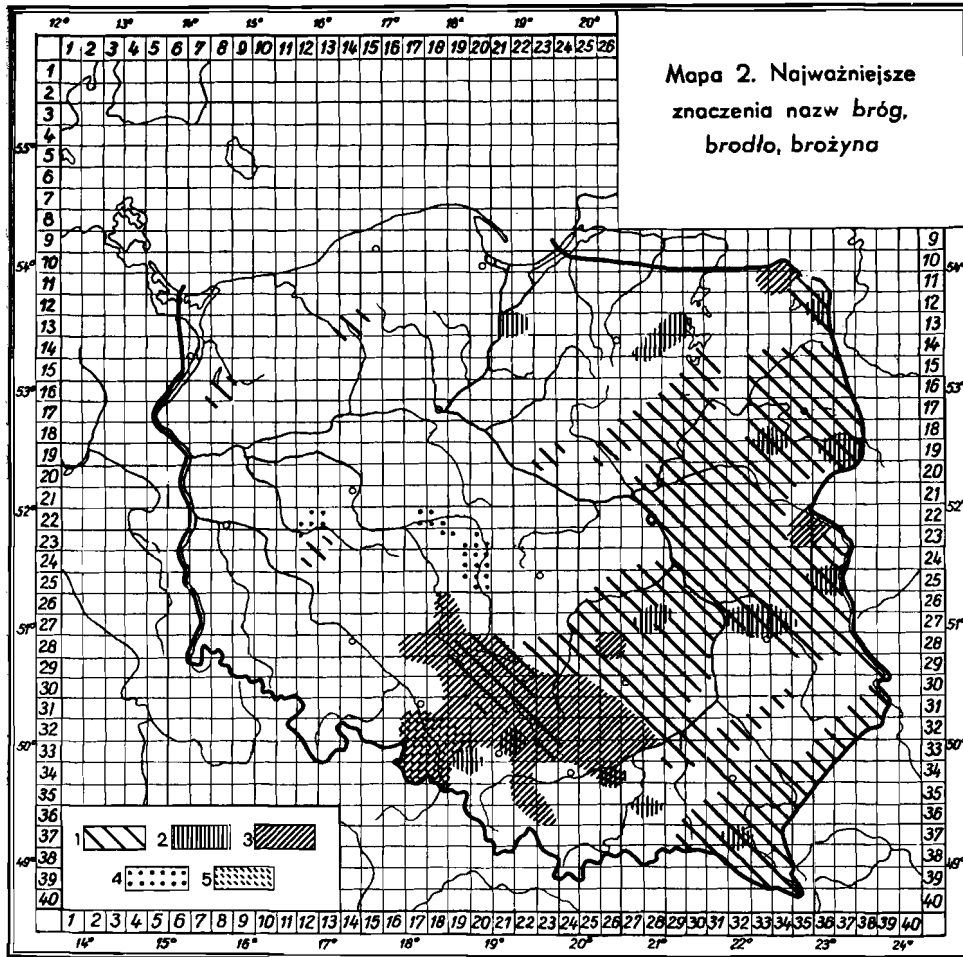
¹⁷ Schier, op. cit., s. 385 (wg Bernekera).

¹⁸ Schier, op. cit.

¹⁹ A. Stender-Petersen, *Germanisch-slavische Lehnwortkunde*, „Göteborgs kuninglige Vedeskaps och Vitterhets-Samhälles Handlinger”, S. IV, t. 31: 1927 nr 4, s. 273.

²⁰ Moszyński, op. cit., s. 232.

²¹ F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 1, Kraków 1952, s. 44.

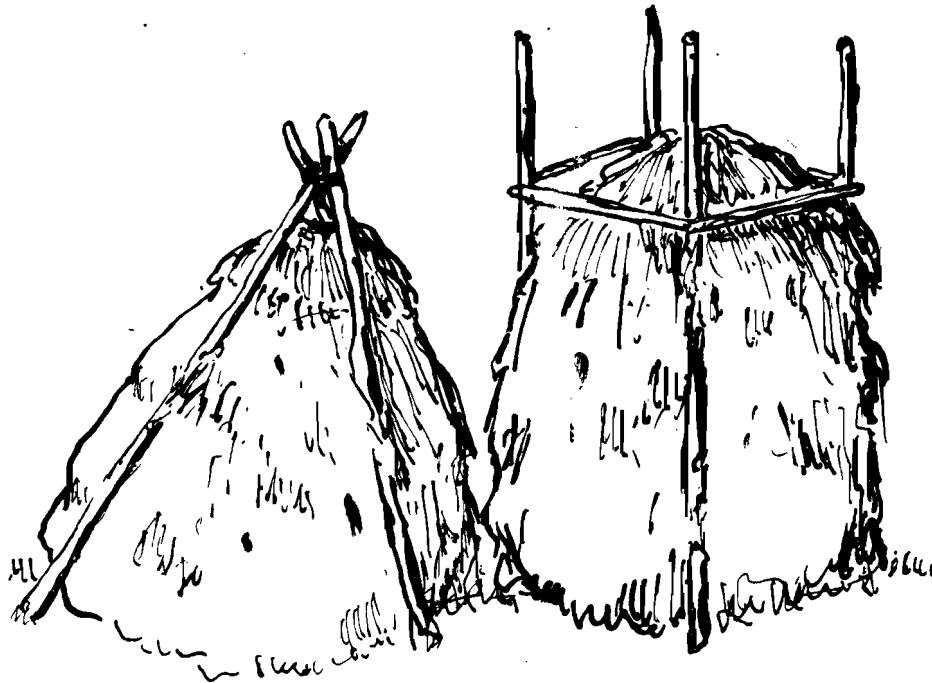

1 — bróg, brodło, obróg, oboroh oznaczają rcuhomy dach na czterech słupach, pod którym przechowuje się słomę, siano, zboże; 2 — bróg, brodło oznaczają szopę z nieruchomym dachem, ze ściankami lub bez; 3 — bróg, brodło oznaczają stertę ze zbożem lub słomą; 4 — znana jest tylko nazwa brożyna na określenie pionowej żerdzi w białej w środek stogu lub sterty; 5 — we wsiach badanych stwierdzono określanie nazwą bróg kopca na ziemniaki

oborih, nie mająca oczywiście etymologicznie nic wspólnego z oborą²². Na korzyść tej interpretacji przemawia występowanie szeregu innych desygnatów nazwy bróg²³.

²² Wbrew twierdzeniom Gajka (por. przyp. 12); zestawienie danych o etymologii nazwy obora por. K. Kwaśniewski, *Elementy zagrody chłopskiej związane z hodowlą w Polsce w końcu XIX i w XX w.*, „Lud”, t. 47: 1962, s. 446, przyp. 22.

²³ Np. bróg jako zbiorowisko kilku kłosów (O. Kolberg, *Lud. Mazowsze*, t. 3.

Rys. 3. Sterta między czterema palikami i sterta wzmocniona kilkoma opartymi o nią drążkami. Małowista, pow. Augustów

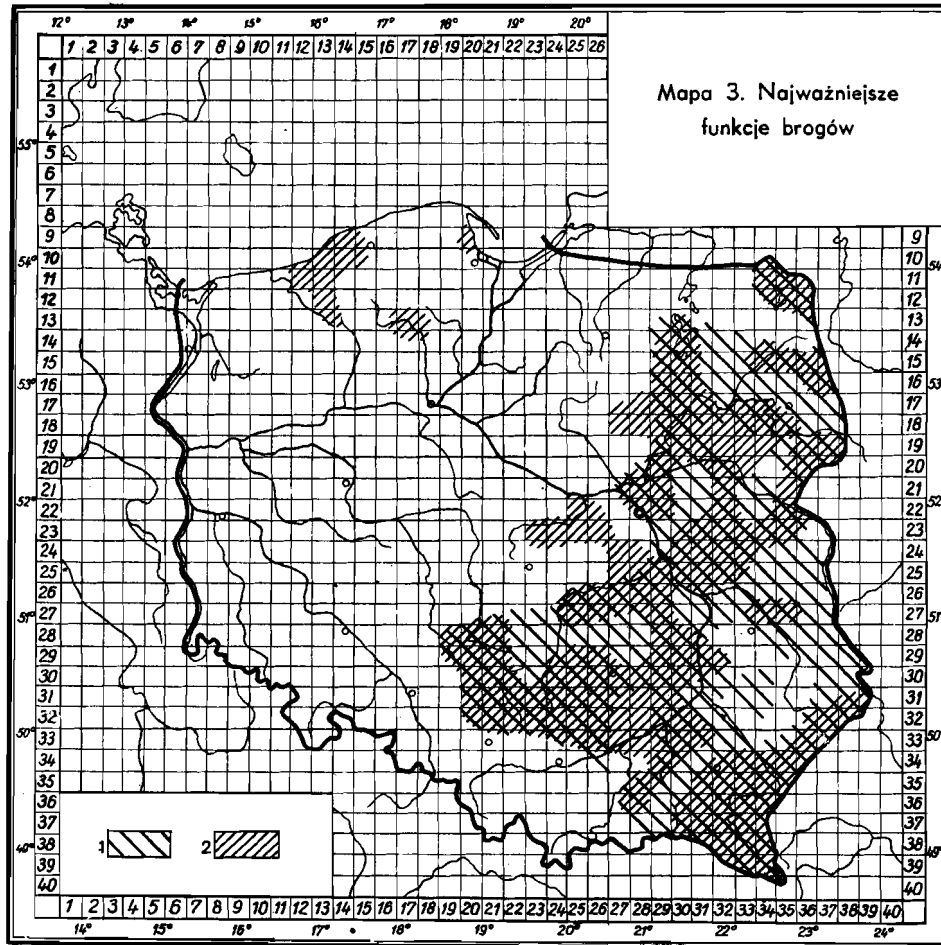
Rys. K. Kwaśniewski

Nazwy *bróg*, *brodło*, *oboroh* określają — jak stwierdzono — na przeważającej części obszaru ruchomy daszek na słupach (por. mapa 2 i ryc. 1). W rozrzuconym zasięgu spotyka się jednak określanie tymi nazwami daszków nieruchomych, a więc rodzaju szop bez ścian (ryc. 2). W zwartym śląskim i częściowo małopolskim zasięgu stwierdzono określenie nazwą *bróg* sterty zboża lub słomy (to samo zjawisko stwierdzono i w dwóch wsiach na Podlasiu). Jest rzeczą interesującą, że na Śląsku zanikło urządzenie, a utrzymała się (na określenie innego desygnatu) nazwa; nie jest jednak wykluczone, że podobnie jak w wielu innych archaizmach gwary śląskiej nazwa ta zachowała tam pierwotne, ogólniejsze znaczenie przechowywania zgromadzonych zbiorów, zwłaszcza że określa ona tam również i *kopiec na ziemniaki*²⁴. Odmienna jest sytuacja na Pomorzu, gdzie spotyka się jeszcze tradycje o brogach, ale nie stwierdzono występowania nazwy *bróg* w miejscowych gwarach.

Kraków 1887, s. 89), jako dół na ziemniaki (por. niżej). Por. też znaczenie nazwy *brodło* (Sławski, op. cit., s. 43).

²⁴ Por. K. Nitsch, *Mały atlas gwar polskich*, Wrocław—Kraków 1959.

Może to świadczyć o tym, że w Polsce północno-zachodniej zmiany zachodziły w tradycyjnej kulturze wsi raczej wolno i od dawna, gdy tymczasem w Polsce południowo-zachodniej przyczyną zaniku brogów mógł być szybki rozwój gospodarczy lub zarządzenia administracyjne. W tym miejscu nie od rzeczy będzie zwrócić uwagę na pewne formy być może pośrednie, występujące w zasięgach peryferycznych w stosunku do zwartego zasięgu występowania brogów. Są to: 1) sterty ze zbożem ustawione między czterema palami, ale nie nakryte dachem — głównie na Śląsku i na Kaszubach; 2) sterty zboża lub słomy zabezpieczone przez oparcie o nie kilku drągów, występujące szczególnie w paśmie od Krakowskiego, wzdłuż górnej Warty i ku Toruniowi (ryc. 3).

1 — stwierdzono w badanych wsiach przechowywanie siana w brogach; 2 — stwierdzono przechowywanie w brogach niewymłóconego zboża

Zarysowuje się też związek między brogami a niektórymi konstrukcjami palowymi, wzmacniającymi sterty: w niewielkim zasięgu wielkopolskim stwierdzono, że pal wbijany dla umocnienia w środek sterty ze zbożem (ryc. 4) określany jest nazwą *brożyna*, a więc nazwą określającą najczęściej słup brogu²⁵.

W tym miejscu trzeba zaznaczyć, że powinowactwo takich urządzeń, jak brogi, sterty i stogi, wyraża się nie tylko w funkcji, a czasem (jak wyżej zaznaczono) i nazwie gwarowej, ale również w wielu drobnych szczegółach formy. Aby nie rozbudowywać zbyt strony kartograficznej, nie przedstawiono tu osobnych mapek z tego zakresu, ale najważniejsze z wyznaczonych zasięgów różnych form stert i stogów zostaną poniżej wyszczególnione w tekście, w zestawieniu z odpowiednimi zjawiskami dotyczącymi brogów.

Zasadnicze funkcje brogów w gospodarstwach chłopskich przedstawia mapa 3. Wynika z niej, że większa koncentracja zwyczaju przechowywania zboża w brogach zarysowuje się w zachodniej części zasięgu, gdy tymczasem we wschodniej Polsce (z wyjątkiem Rzeszowskiego) w brogach przechowuje się głównie siano. Podobne, może jeszcze

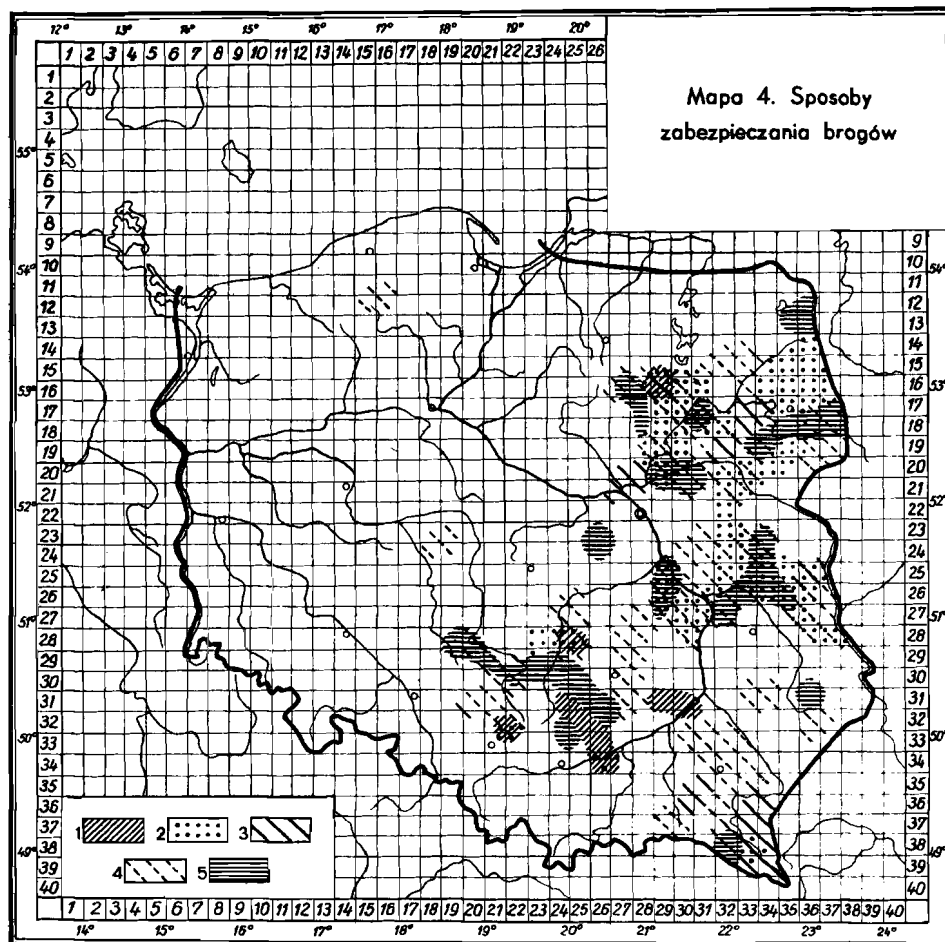

Rys. 4. Stóg siana umocniony wbitym w środek palikiem, przykryty kilkoma związanymi, zwisającymi drążkami; ogrodzony. Łączyn, pow. Ostrołęka

Rys. K. Kwaśniewski

²⁵ Nitsch, op. cit.

wyraźniejsze zasięgi posiada zwyczaj wzmocnienia stert zboża lub słomy wbitymi w środek palami: występuje on w większych zgrupowaniach w pasie od Karpat Zachodnich, poprzez Śląsk i zachodnią Wielkopolskę ku pograniczu mazowiecko-pomorskiemu. Na obszarze położonym dalej na zachód umacnianie stert i stogów pionowymi palami jest zjawiskiem rzadkim, a na wschód — występuje zwarty obszar, na

1 — stwierdzono występowanie piwniczek pod brogami; 2 — stwierdzono występowanie w badanych wsiach brogów posiadających ścianki, wykorzystane jako pomieszczenie dla zwierząt lub szopa; 3 — stwierdzono, że przechowywane w brogu zboże lub siano układa się na platformie, na pewnej wysokości nad ziemią; 4 — stwierdzono, że zboże lub siano układa się na pomoście z desek lub drągów, leżącym na ziemi (jeżeli w brogu przechowywane jest zboże, to prawie zawsze układa się je na ściółce ze słomy); 5 — stwierdzono występowanie zwyczajów budowania ogrodzeń wokół brogów

którym palem wbitym w środek stogu umacnia się najczęściej tylko stogi z sianem (ryc. 4).

Bardzo zróżnicowany obraz kartograficzny przedstawiają sposoby zabezpieczenia dolnej części brogu (mapa 4). Formy te rzucają niekiedy światło i na dodatkowe funkcje tego urządzenia. Na północnym wschodzie Polski w dość zwartym zasięgu występuje zwyczaj zaopatrywania niektórych brogów ściankami. Powstałe w ten sposób pomieszczenie bywa wykorzystywane przeważnie jako stajenka dla zwierząt, czasem też jako szopa na narzędzia i drobne sprzęty (ryc. 5). W południowej części Kieleckiego, pomiędzy Wisłą a Pilicą, występuje niewielkie zgrupowanie wsi, w których stwierdzono zwyczaj budowania piwnic pod brogami. Prawie cały zasięg występowania brogów obejmuje też rozrzucony zasięg zwyczaju konstruowania podłóg lub podkładów z żerdzi i desek pod brogi (ryc. 2). Jest rzeczą interesującą, że jedyne większe zgrupowanie takich podłóg konstruowanych pod stertami występuje w zasięgu śląsko-krakowskim oraz między Przemyślem a źródłami Wieprza, a więc tam, gdzie brogi obecnie w gospodarstwach chłopskich nie występują lub już zanikają. Podobnie rozrzucone są tradycje i relikty platform napalowych (ryc. 1), na których składa się w brogach zboże lub siano. (Pod stertami platformy takie stwierdzono tylko w dwóch wsiach na Śląsku). Nasilenie współwystępowania zjawisk pokazanych na mapie 4 przedstawia następująca tablica:

		Brogie ogrodzone płotem	Pod brogami występują					Łączna ilość wsi, w których stwierdzono zjawisko
			pomosty	platformy napalowe	piwnice	szopy	chlewy	
Brogie ogrodzone płotem		10	13	—	—	—	7	24
Pod brogami występują	pomosty	—	23	—	2	3	13	45
	platformy napalowe	—	—	5	1	2	3	8
	piwnice	—	—	—	4	2	3	8
	szopy	—	—	—	—	2	5	9
	chlewy	—	—	—	—	—	9	28

(Ostatnia rubryka nie jest sumą poprzednich, lecz przynosi tylko stwierdzenie, w ilu wsiach spośród 336 wsi stałej sieci *Polskiego atlasu etnograficznego* stwierdzono dane zjawisko. Tablica uwzględnia tylko współwystępowanie dwóch cech, a więc te wsie, w których stwierdzono więcej niż dwie wymienione cechy, musiały występować w zestawieniu kilka razy i dlatego suma cyfr wpisanych w rubrykach jest czasem większa od ogólnej ilości wsi, w których dane zjawisko występuje).

Z mapy 4 wynika także, że zasięg zwyczaju ogradzania brogów pło-

Ryc. 5. Bróg o dachu czterosпадowym, ruchomym; dolna część brogu stanowi rodzaj szopy zaopatrzonej ściankami, a całość jest ogradzona. Wola Solecka, pow. Lipsko

Fot. K. Kwaśniewski

tami (ryc. 2) jest dość rozrzucony²⁶. O wiele konsekwentniej rysuje się zasięg zwyczaju ogradzania stert; tworzy on zwarte zgrupowanie na pograniczu zasięgu występowania brogów, zajmując pasmo od źródeł Warty, poprzez obszar między Pilicą a Bzurą, aż po okolice Płocka i tereny między Wkrą i Narwią.

Opisy z badań terenowych i wiadomości zebrane ze wspomnień informatorów o kształcie dachów brogów zestawia mapa 5. Zarówno tradycja ustna, jak i wyznaczone zasięgi wydają się wskazywać, że formą najstarszą były dachy okrągłe, stożkowe (ryc. 6), zaś dopiero z tej formy wykształciły się daszki czterospadowe piramidalne, a ostatnio także daszki dwuspadowe²⁷. Taka przynajmniej chronologia względna omawianych form została stwierdzona na obszarach występowania wiadomości o dachach okrągłych w brogach. Najczęściej spotykaną formą jest obecnie w Polsce bróg z daszkiem czterospadowym piramidalnym, a najnowszą — bróg z daszkiem dwuspadowym. Ta ostatnia forma występuje głównie na terenach dużej żywotności zwyczaju stawiania brogów w gospodarstwach chłopskich; jest ona też często jedyną formą spotykaną na krańcach zasięgu występowania brogów. Także i w związku z tą mapą warto przytoczyć porównawczo wiadomość, że cały wschód Polski od Narwi po Przemyśl obejmuje duże zgrupowanie wsi, w których stwierdzono występowanie zwyczaju nakrywania stert zboża lub słomy kilkoma związanymi w szczycie, zwisającymi drągami.

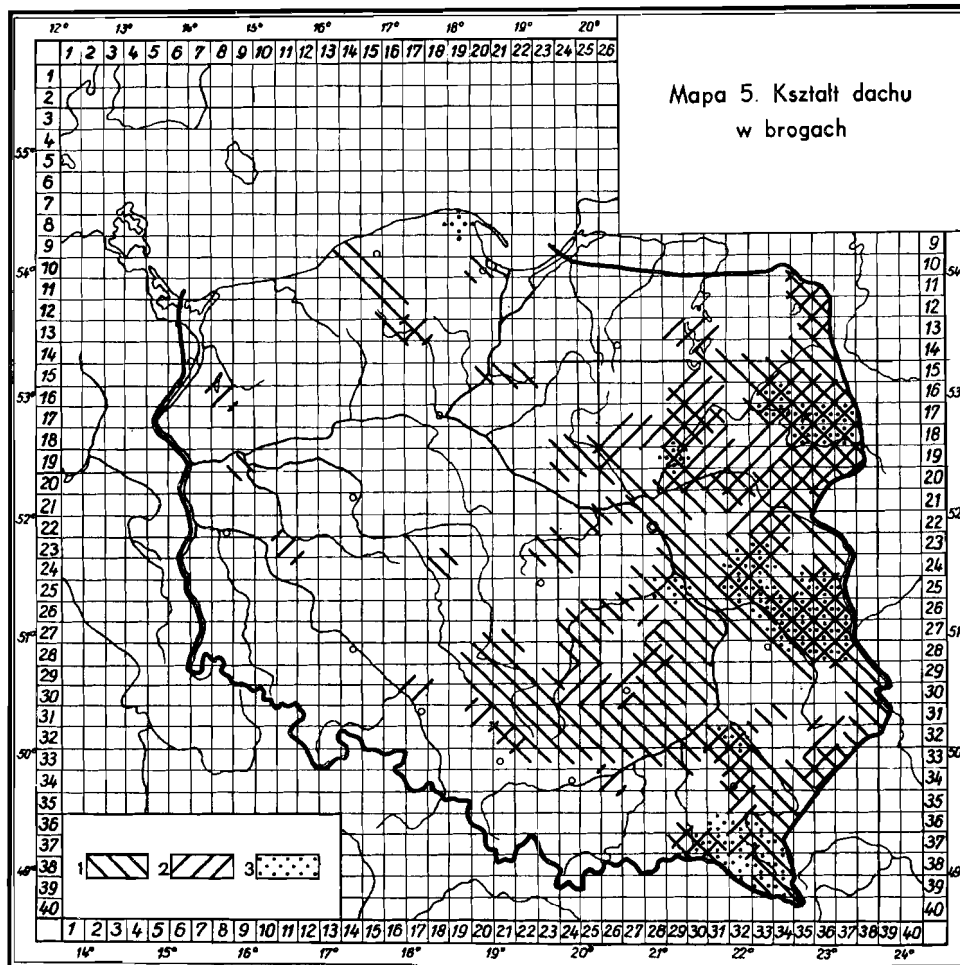
Na podstawie wyróżnionych cech brogów i stert zarysowuje się w Polsce regionalizacja przedstawiona na mapie 6.

Obszary zaznaczone na mapie cyframi 1, 2 i 3 wykazują duże podobieństwo w tym zakresie. Ich rozgraniczenie jest właściwie spowodowane tylko tym, że obszar 2 wykazuje o wiele mniejsze nasycenie tymi cechami, a nawet ich zanik.

Obszary 1, 2 i 3 to obszary charakteryzujące się częstym występowaniem brogów, nazwy *bróg* na ich określenie, przewagi używania brogów do przechowywania niewymłóconego zboża, przewagi występowania zwyczaju zabezpieczania spodu brogów przynajmniej pomostem z desek i żerdzi, a często nawet platformą napalową oraz przewagą obecnego lub dawnego występowania wszystkich form dachów w brogach (a więc okrągłych, czterospadowych i dwuspadowych). Jest to równocześnie obszar, na którym stwierdzono, że drągiem wbitym w środek umacnia się prawie wyłącznie stogi z sianem (a nie sterty

²⁶ Por. też R. F. Kaindl, *Pasterstwo i wierzenia u Hucułów*, „Lud”, t. 2: 1896, s. 209.

²⁷ Podobnie widzi ewolucję formy dachu w brogach A. Fischer (*Lud polski*. Lwów—Warszawa—Kraków 1926, s. 25).

1 — stwierdzono występowanie brogów o dachach czterospadowych, piramidalnych; 2 — stwierdzono występowanie brogów o dachach dwuspadowych; 3 — stwierdzono występowanie lub tradycje o występowaniu brogów o dachach okrągłych, stożkowatych

ze zbożem lub słomą) oraz obszar występowania zwyczaju nakrywania stert zboża lub słomy kilkoma związanymi, luźno zwisającymi drągami.

Obszar 1 wyróżnia się poza tym zasięgiem występowania chlewów pod brogami. Jest on też obszarem, na którym stwierdzono dość częste występowanie (podobnie jak na obszarze 3) tradycji okrągłych dachów w brogach i (podobnie jak na obszarze 4) zwyczaju ogradzania brogów.

Dość wyraźnie odcina się na tym tle obszar 4, charakteryzujący się przede wszystkim zwartym zasięgiem nazw *bróg*, *brodło* jako określe-

Ryc. 6. Bróg o dachu stożkowatym (na kwadratowej ramie). Sujkowa, pow. Nisko

Rys. K. Kwaśniewski

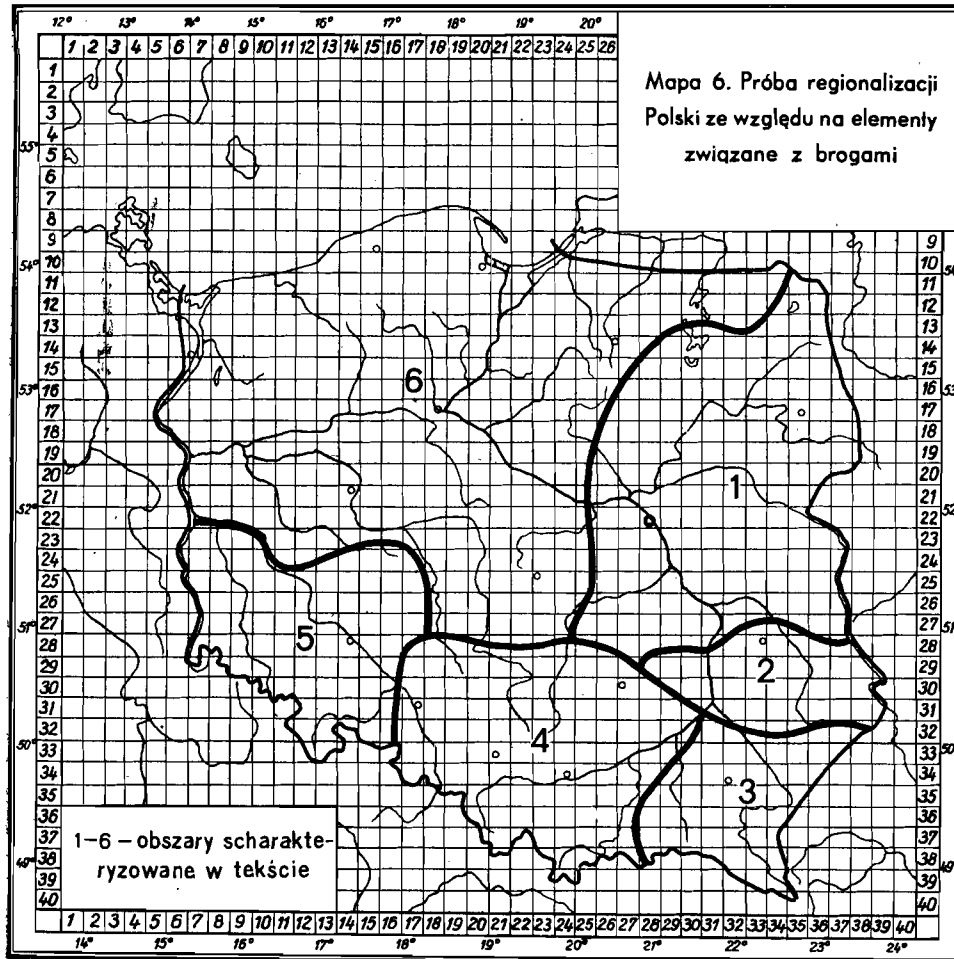
nia oznaczającego stertę ze zbożem lub słomą (a nie bróg). Występują tam również jakby szczątkowe zasięgi: nazwy *bróg*, jako określenie kopca na ziemniaki, zwyczaju budowania piwnic pod brogami, a także zgrupowanie wsi, w których stwierdzono zwyczaj stawiania stert nie nakrytych, ale między czterema palami.

Obszar 5 stanowi teren, gdzie brak wszelkich starych tradycji o występowaniu brogów, natomiast w chwili obecnej występują tam w dość dużym nasileniu brogi wprowadzone przez osadników przybyłych na tę ziemię po II wojnie światowej. Obszar 6 to teren, na którym występują jeszcze różne stare tradycje związane z brogami, ale są one już słabe i rozproszone.

Na podstawie powyższych stwierdzeń da się wysunąć kilka tez o genezie, roli i ewolucji brogów w polskich gospodarstwach chłopskich:

1. Stare, rozproszone tradycje o brogach i ich dawnych odmianach w północno-zachodniej Polsce świadczą, że niegdyś urządzenie to było tam powszechnie znane, a być może wprowadzone jeszcze, zanim dotarło ono dalej na wschód Polski.

2. Wschodnia Polska, choć nasycona wieloma tradycyjnymi elementami kulturowymi związanymi z brogami i stanowiąca teren powszechnego utrzymywania się ich w gospodarstwach chłopskich, może być uważana za teren stosunkowo późnego wprowadzenia brogów. Przemawia za tym tradycja budowania brogów o dachach okrągłych, a więc zbliżonych do pokrycia starannie ułożonych stert, a także funkcja brogu, ograniczona raczej do przechowywania zboża, nawet w połączeniu z pomieszczeniami dla bydła, gdy tymczasem siano jest tam składane

w stogi, które układa się starannie i trwalej niż w innych dzielnicach Polski.

3. Krakowskie i Śląsk stanowią obszar tradycji najstarszych. Stwierdzone tam zasięgi starych znaczeń nazwy *bróg* wydają się podbudowywać jej słowiańską etymologię od gromadzenia, przechowywania czegoś w ogóle. Podobne wnioski może nasuwać występujący tam miejscami zwyczaj łączenia brogu z piwnicą.

Jeżeli więc nawet przyjąć przytoczoną powyżej tezę K. Moszyńskiego o zachodnim pochodzeniu brogów, to wiele danych wskazuje na to, że w Polsce uległy one przyswojeniu i modyfikacji w nawiązaniu do rodzimej nazwy oraz do form jakichś dawnych, okrągłych częściowo ziemiankowych zasobników na plony, do których nawiązują być może i stodoły poligonalne. Szybkie i powszechne przyjęcie nieogrzewanej, ale starannie, na wzór domu mieszkalnego budowanej, szerokofrontowej stodoły stanowiło wyraz dużej troski o plony. Wyrazem tej troski było zapewne również upowszechnienie się brogów, ale nie jako urządzenia podstawowego, lecz jako konstrukcji pomocniczej, używanej z konieczności zamiast stawianych z tradycyjną pieczołowitością stert.

Najnowszą tendencją jest szybki w ogóle zanik wszelkich form przechowywania niewymłóconego zboża, zwłaszcza w większych gospodarstwach — a to wobec mechanizacji prac omłotowych. Coraz też rzadziej można spotkać brogi u samodzielnych gospodarzo chłopów.

Krzysztof Kwasniewski

FEIME ALS ELEMENT DES BAUERNHOFES IN POLEN
auf Grund ethnographischer Untersuchungen im Jahre 1955

Zusammenfassung

Der Artikel stützt sich auf die Ergebnisse ansehnlicher ethnographischer Untersuchungen, die im Gesamtgebiet Polens für Zwecke des Polnischen Ethnographischen Atlases unter Verwendung des Fragebogens nach A. Nasz durchgeführt worden sind. In der Einleitung wird das Auftreten von Feimen in Europa auf Grund geschichtlicher Quellen und der ethnographischen Literatur umrissen. Formen, Bezeichnungen und Funktionen der Feime in Polen wurden auf Landkarten kleineren Formats dargestellt. Das Auftreten der Feime und die Tradition ihres Auftretens zeigt Karte 1. Auf Karte 2 sind die wichtigsten Designate der mundartlichen Bezeichnungen *bróg*, *brodło* zusammengestellt. Karte 3 veranschaulicht die wichtigsten Funktionen der Feime — vor allem, ob sie zur Aufbewahrung ungedroschenen Getreides oder Heues dienen. Die verschiedenen Formen zum Schutz des unteren Feimenteiles (Einfriedigungen, Gerüste, Plattformen, Keller, Schuppen, Stelle) stellt Karte 4 dar, deren Ergebnisse gleichfalls zur Anfertigung einer statistischen Zusammenstellung der

Anzahl von Dörfern dienten, in denen die betreffenden Merkmale auftreten oder mitauftreten. Verschiedene Dachformen der Feime unter Bezeichnung der Gebiete, in denen sie auftreten, sind auf Karte 5 veranschaulicht. Die zusammengestellten Merkmale der Feime in ihrer Gegenüberstellung mit einigen Merkmalen der von polnischen Bauern nach traditionellen Gewohnheiten errichteten Getreide-, Stroh- oder Heuschuber gestatten uns die Probe einer Regionalisierung Polens auf dem erörterten Gebiet zu geben, wie das aus Karte 6 zu ersehen ist. Die auf dieser Karte angedeuteten Gebiete 1, 2 und 3 zeigen eine Reihe gemeinsamer Merkmale, die sich hauptsächlich durch eine Intensivität im Auftreten einer grösseren oder geringeren Anzahl von Merkmalen der gegebenen Erscheinung von einander unterscheiden. Das Gebiet 4 ist von ältesten Traditionen durchdrungen, das Gebiet 5 stellt eine Ausbreitung der Feime nach dem Zweiten Weltkrieg dar, während, es sich im Gebiet 6 um alte Feime handelt, deren Anzahl schon sehr gering ist.

Auf Grund des zusammengetragenen Materials kann festgestellt werden: 1) dass die alten verstreuten Traditionen in bezug auf die Feime und ihre Abarten im nordwestlichen Teile Polens davon zeugen, dass diese Einrichtung dort einst allgemein bekannt war; 2) dass Ostpolen, obwohl es von mehreren Traditionen auf diesem Gebiete befriedigt war, als ein Gebiet angesehen werden kann, in dem die Einführung der Feime verhältnismässig spät erfolgte; 3) das Krakauer Land und Schlesien bilden ein Gebiet, wo die ältesten Traditionen auftreten, die namentlich mit der slawischen Etymologie der Bezeichnung „bróg“ von *bergti* (Sammeln, Aufbewahren) in Verbindung stehen, Selbst, wenn wir uns die These von K. Moszyński über die westliche Herkunft der Feime zu eigen machen, wäre dennoch darauf hinzuweisen, dass diese These Modifikationen unterlag und zu einer Anknüpfung an die heimische Bezeichnung sowie an die Formen irgendwelcher, runder, teils erdener Erntespeicher wurde, an die vielleicht auch die polygonalen Scheunen anknüpfen.